

Əlyazması hüququnda

FƏRİBA FƏRMAN QIZI İBRAHİMİ

**MÜASİR İRAN CƏMİYYƏTİNDƏ QADINLARIN SOSIAL
FƏALLIĞININ ARTMASI DİNAMİKASI: SOSİOLOJİ TƏHLİL**

İxtisas: 6313.01 – Sosial struktur, sosial institutlar və proseslər

**Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ – 2014

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin «Sosial elmlər və psixologiya» fakültəsinin «Sosiologiya» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər:

fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
İzzət Əsrəf oğlu Rüstəmov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Fəzil Qulammirzə oğlu Vahidov

Rəsmi opponentlər:

fəlsəfə üzrə elmlər doktoru
Rəfiqə Cəmil qızı Əzimova

sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru
İnşallah İxtiyar oğlu Qafarov

Aparıcı təşkilat:

Bakı Slavyan Universiteti

Müdafiə «_23_»_06___ 2014-cü ildə saat_____da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.115 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ – 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «_____»_____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**D.01.115 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, fəls.ü.f.d.:**

S.A.Həsənova

DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Sosial fəallıq müasir sosiologiyada özünəməxsus məna və məzmun tutumu olan əsas anlayışlardan biridir. Təsədüfi deyildir ki, müxtəlif bilik sahələrini təmsil edən görkəmli tədqiqatçılar sosial fəallığı hər bir demokratik cəmiyyətin əsas dayaq-larından biri hesab edirlər. Onların fikrincə, cəmiyyətdə demok-ratiyanın daha möhkəm qərarlaşması üçün cəmiyyətin bütün üzvləri həyat fəaliyyətləri ilə bağlı olan məsələ və işlərdə aktiv surətdə iştirak etməlidirlər. Qədim tarixə malik olan fəallıq anlayışı XX əsrin II yarısından etibarən elmi araşdırmalarda daha ciddi formada tədqiq edilməyə başlanmışdır. Fəallıq inkişaf etmiş cəmiyyətin mühüm meyar-larından və uğur şərtlərindən biri hesab edilir. Əgər qadınların insan potensialının yarısını təşkil etdiyini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, bu potensial cəmiyyətin inkişafında misilsiz rol oynaya bilər və oynamalıdır.

Yeni sosial-iqtisadi və sosial-mədəni situasiya, qloballaşma meyli, urbanizasiya, sakinlərin miqrasiyası, kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun artması və turizmin inkişafı hər yerdə - ailədə və cəmiyyətdə, cinslər, habelə gənclər və yaşlılar arasında münasibətlərdə dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. İqtisadi, sosial-siyasi və s. sahələrdə kişilərin mövqeyinin üstün olmasına baxmayaraq, son illərdə qadınların müxtəlif fəaliyyət sferalarında fəallığı daha çox hiss edilir. Ancaq belə bir cəhət aydın nəzərə çarpır ki, bir çox qadınların sosial həyata inteqrasiyası əsasən onların öz güzəranını təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilir və xeyli dərəcədə məhdud xarakter daşıyır. Ona görə də yetkin sosial keyfiyyətlərə malik şəxsiyyətə və əsl vətəndaşa çevrilmək üçün şəxsi işlər dairəsindən kənara çıxıb cəmiyyət həyatında daha fəal iştirak etmək lazımdır. Deməli, fəallıq ilə yetkin sosial şəxsiyyət xüsusiyyətləri kəsb etmək arasında çox güclü olan ikitərəfli bir təsir vardır. Bir tərəfdən sosial fəallıq həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əsas amil hesab edilir və real proseslərdə tərəqqinin, inkişafın çox mühüm elementi kimi nəzərdə tutulur. Digər tərəfdən isə özlərinə aid olan qərarların reallaşdırılmasında və yaşadıkları mühitin dəyişməsində cəmiyyət üzvlərinin fəal iştirakı onların şəxsiyyət keyfiyyətlərindən, o cümlədən özlərinə inamından asılıdır. Hər iki istiqamətin sıx vəhdətinin təmin olunması baxımından istənilən ölkədə, o cümlədən İran İslam Respublikasında qadınların sosial fəallığının daha dolğun təzahürü imkanları axtarılmalıdır. Deməli, cəmiyyət həyatının iqtisadi, mədəni, siyasi və sosial sahələrində qadınların fəal iştirakının mümkün vasitələrlə

dəstəklənməsi vacibdir. Qadınların bütün sahələrdə, sosial inkişafa dair işlərdə iştirak etməsinə, özlərinin vəziyyətinin dəyişilməsi istiqamətində fəallaşmasına şərait yaradılsa, onların cəmiyyətin yeniləşməsində və müasirləşməsində aktiv surətdə iştirak edəcəyi şübhəsizdir.

Bu bir həqiqətdir ki, İran qadınları da idarəetmə, peşə-ixtisas və s. sahələrində kişilərlə müqayisədə nisbətən azlıq təşkil edirlər. Qadınların fəallığının zəif olmasını isə təkcə onların cinsi mənsubiyyəti ilə əlaqələndirmək doğru olmazdı. Əksinə, İranda qadınların ictimai həyatda yetərinə aktiv ola bilməməsinin səbəblərini həm də onların təhsil səviyyəsi, gəlirlərin miqdarı, xidmətlərin təşkili və s. amillərdə axtarmaq lazımdır. Hazırda onların cəmiyyətdə daha fəal rol oynaması üçün cinsi ayrı-seçkiliyi istisna edən bir sıra sosial xarakterli vasitələrin üzə çıxarılması istiqamətində ciddi elmi tədqiqatlar aparılmasına tələbat durmadan artır.

İctimai inkişafın mühüm meyli olan və getdikcə dərinləşən qloballaşma prosesləri ölkələr arasındakı müxtəlif səviyyəli və istiqamətli əlaqələri daim intensivləşdirir, bütün insanların, o cümlədən qadınların yaradıcı potensialından mümkün qədər səmərəli istifadə olunmasını zəruri edir. Ölkələr və dövlətlər arasındakı fərqli cəhətlər bu proseslərə təsirsiz qalmasa da, onları dayandırmaq, yaxud məhdudlaşdırmaq iqtidarında deyildir. Qloballaşma prosesləri digər ölkələrdə olduğu kimi İranda da qadınların sosial roluna, statusuna, fəaliyyətinə, düşüncə tərzinə, cəmiyyətdən gözləmələrinə və s., bir sözlə, sosial-mədəni inkişafının bütün tərəflərinə güclü təsir göstərən çox əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir. Ona görə də bu amilin təsiri altında müasir İranda qadınların sosial fəallığının, canlı sosial yaradıcılıq təzahürlərinin dinamikasını izləmək həm elmi-nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Mövzunun işlənilmə dərəcəsi. Qadınların sosial fəallığı məsələləri bu və ya başqa dərəcədə müxtəlif ölkələrdə araşdırılmış, milli, regional və beynəlxalq səviyyədə maraqlı faktlar elmi dövriyyəyə cəlb olunmuş və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Həmin araşdırmalarla ümumi tanışlıq göstərir ki, adətən onlarda bir neçə kontekst xüsusi önəm kəsb edir: ailə və nikah problemləri; şəxsiyyətin inkişafı; cinslərin bərabərliyi məsələləri; müxtəlif amillərin, ən əvvəl qloballaşmanın təsiri altında qadının sosial statusunun və rolunun dəyişilməsi və s. Aparılan tədqiqatlarda konkret ölkələrin milli-tarixi ənənələri, yeniləşmə və müasirləşmə meylləri ilə əlaqədar spesifik məqamlara da diqqət yetirilir.

Tədqiqatın predmeti baxımından ilk növbədə İran İslam Respublikasında qadınların sosial fəallığı məsələlərinin müxtəlif aspektlərini araşdıran mütəxəssislərin işlərini ayırd etmək məqsəduyğundur. Bu mütəxəssislərin

önəm verdiyi məsələlər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar: qadınlar inkişafın və sosiallaşmanın mühüm amili kimi (A.Kuçəkiyan Əhməd, Baqeri Şəhla, Həkimpur Məhəmməd, Qəffari Qulamrza, Şaditələb Jalə, Məhəmmədi Əsl Əbbas və s.); qadınların inkişafına mane olan amillərin təhlili (Astin Linda, Kədīvər Cəmilə, Məhəmmədi Zəhra və başqaları); qadınların sosial-siyasi fəallığı və onun yüksəldilməsi yolları (Əhmədpur Dəryani Məhmud, Şücai Zəhra, Sabir Firuzə, Ədalətçu İbrahim Xəlil, Fərşad Mehr Fəriba, Möhsüni Təbrizi Əlirza, Qazi Təbatəbai Mahmud, Mərcayi Seid Hadi, Möhsüni Manuçöhr, Carullahi Uzra, Salehi Pərviz, Çaboki Ümmülbənin, Sadeqi Şöhrə və s.); idarəetmə strukturlarında və mədəniyyət sahəsində qadınların fəaliyyəti (Bəhar Mehrdad, Ram Pənahi Əzəm, Məhəmmədi Məcid, Mövlayi Nəjad Əzəm və başqaları); XX əsr İran inqilabları kontekstində qadın hərəkatı (Hafiz Niya Məhəmmədrza, Umidi Avəc Məryəm, və s.); qadınların hüquqlarının nəzəri və praktik aspektləri (Arifi Mərziyyə, Qurban Niya Naser, Mütəhhəri Mürtəza və başqaları); qadınlara dair araşdırmaların təhlili (Şah Mənsuri Bitə, Kar Mehrəngiz, Kubadi Fatimə Bibi, Nimafer Məhbubə, Moşirzadə Humeyra və başqaları); ailə və qadınların sosiologiyası (Şeyxi Məhəmməd Təqi, Mənsur Nəjad Məhəmməd və başqaları).

İranda qadınların sosial fəallığı probleminin araşdırılması baxımından iki məqamı xüsusi vurğulamağı vacib hesab edirik. Birincisi, Qərbin görkəmli tədqiqatçılarının bir qisminin əsərlərinin fars dilinə tərcüməsi. Bu tərcümələrdə qadınların ailədə və ictimai həyat sahələrində fəaliyyətinə müəyyən yer ayrılmışdır (məsələn, O.Erhartın, V.Tonistenin, E.Sansaryanın, A.Giddensin, A.Molinin əsərlərinin tərcüməsi bu qəbildəndir). İkincisi, qadınların sosial fəallığını müxtəlif aspektlərdən araşdıran tədqiqat mərkəzləri (məsələn, Qadınların fəallığı işləri üzrə Mərkəz, Qadın Araşdırma və Tədqiqat Mərkəzi, Tehran əyalətinin qadın fəallığı üzrə İdarəsi, Tehran Universitetinin qadın araşdırmaları Mərkəzi, Daxili İşlər Nazirliyinin qadın işləri üzrə idarəsi və s.). Bu mərkəzlər qadınların işləri üzrə müəyyən praktik məsələlərə kömək göstərməklə yanaşı ciddi araşdırmalar da aparır, tədqiqatın yekunlarını əhaliyə çatdırır, insanları ən mühüm problemlərin həllinə səfərbər etməyə çalışırlar.

Araşdırmaların ikinci qrupuna Azərbaycanda, habelə MDB məkanında aparılan və qadınların sosial fəallığının ayrı-ayrı məqamlarını nəzərdən keçirən tədqiqatları aid etmək olar. Belə bir cəhətə diqqət yetirilməlidir ki, Azərbaycan SSRİ-nin tərkibinə daxil olan respublikalardan biri kimi fəaliyyət göstərdiyinə görə ümumi sosial məkana aid olan meyllər burada da təzahür etmişdir. Belə ki, islam dininin qadınlara bütövlükdə mənfi münasibəti, kişilərlə müqayisədə onlara «aşağı» yer

ayırması müxtəlif formalarda əsaslandırılmış və tənqid edilmiş, yeni ictimai sistemin qadınların inkişafı üçün yaratdığı imkanlar hərtərəfli təhlili olunmuşdur. Bu araşdırmalarda marksist yanaşmaya üstünlük verilmiş, məlum ideoloji ehkamlar dərin iz buraxmışdır. Sosializmin qadınların təhsil alması, mədəni sərvətlərdən daha geniş istifadə etməsi, ictimai həyatın ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyətə cəlb olunması, kişi zorakılığının müxtəlif formalarına qarşı mübarizə aparılması istiqamətində yaratdığı imkanları inkar etmək doğru olmazdı. Lakin eyni zamanda belə bir məqamın da üzərindən sükutla keçmək olmaz ki, həmin araşdırmalarda tarixi kontekst kölgədə qaldığından həm Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə qadınlara münasibətdə görülən işlər yetərinə qiymətləndirilməmiş, həm də islam dininin onların fəaliyyətinə dair mülahizələri xeyli dərəcədə bəsitləşdirilmiş, tənqidi məqamlara üstünlük verilmişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, müstəqil inkişaf şəraitində bütövlükdə MDB məkanında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında qadınların sosial fəallığının həqiqi elmi mənzərəsini yaratmaq istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Məsələn, Azərbaycanda yuxarıda qeyd etdiyimiz ifratçılıq təzahürləri aradan qaldırılmış, tarixi yanaşma prinsipinin tələblərinə daha ciddi əməl olunmuşdur. Lakin bu, respublikada Sovet dövründə yaradılmış elmi ateist ədəbiyyatın tam dəyərsizləşməsi nəticəsini çıxarmaq üçün əsas vermir: əvvəla, həmin ədəbiyyat dövrünün tələbatlarını ifadə edirdi; ikincisi, həmin ədəbiyyatda Azərbaycanın ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndələrinin əsərləri, yəni geniş ideya materialı özünün müfəssəl təhlilini (əlbəttə, bəzən tendensiyalı tərzdə) tapmışdır – bu təhlil ən azı müəyyən istiqamətli tədqiqatçılıq fəaliyyətidir.

Azərbaycanda qadınların fəaliyyətinin öyrənilməsində çoxaspektliliyi xüsusi qeyd etməyə ehtiyac vardır. Belə ki, tədqiqatlar problemin tarixi aspektlərinə (M.Abbasov, Ə.Ağayev, Z.Axundova, A.Baxşəliyev, Z.Bünyadov, O.Əfəndiyev, Ş.Fərzəlibəyli, C.Həsənlı, Z.İbrahimov, S.İmanzadə, M.Quliyev, Y.Mahmudov, N.Vəlixanlı və başqaları), habelə, sosial-siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni və psixoloji aspektlərinə (L.Əliyeva, S.Gəncəli, İ.Hacıyev, M.Həsənova, S.Xəlilov, S.İmanzadə, Z.Quliyeva, R.Mehdiyev, S.Məmmədova, S.Məmmədov, Ş.Muradov, İ.Rüstəmov, A.Sultanova, C.Təhmasib və başqaları) xüsusi diqqət yetirmişlər. Tədqiqatın predmeti nöqtəyi-nəzərindən Ə.Abasovun, Q.Abbasovanın, K.İbrahimovanın, R.İbrahimbəyovanın, E.Qasimovanın, Z.Quluzadənin, R.Mirzəzadənin, L.Mövsümovanın, A.Naxçıvanlıının, S.Nəcəfovının, S.Səfiyevin və başqalarının apardığı araşdırmaların əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq istərdik. Bu araşdırmalarda qadınların fəaliyyətinə dair ən yeni ədəbiyyat diqqətlə təhlil edilmiş, ictimai məsələlərin qoyuluşunda və

reallaşdırılmasında gender xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması hərtərəfli əsaslandırılmış, konkret sosial qrupların qadın problemlərinə münasibətdə rəyləri öyrənilmiş və şərh olunmuş, problemlə məqamlara diqqət cəlb edilmiş, əsaslı tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Azərbaycanda Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması və uğurlu fəaliyyəti respublikada qadın problemlərinin həllinə, elmi əsaslara söykənən gender siyasətinin işlənib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə çox ciddi diqqət yetirilməsinə əyani sübut hesab edilə bilər.

MDB məkanında, xüsusən Rusiya Federasiyasında da qadınların sosial fəaliyyəti geniş tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. S.Ayvazovanın, E.Laxovanın, T.Melnikovanın, O.Ovçarovanın, N.Puşkaryevanın, İ.Yukininin və başqalarının tədqiqatlarında Rusiya cəmiyyətində, habelə MDB məkanında gedən sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni-əxlaqi dəyişikliklər kontekstində qadınların və-ziyətində özünü göstərən yeni xüsusiyyətlər və adaptasiya çətinlikləri araşdırılır, həmin proseslərin gender kontekstləri barəsində maraqlı mülahizələr öz əksini tapır. Bu mülahizələr bir sıra hallarda ciddi müqayisələrə (MDB, habelə Qərb ölkələri ilə müqayisədə) əsaslanır və aparılan araşdırmanın əhəmiyyətini xeyli dərəcədə artırır.

Tədqiqatların üçüncü qrupuna Qərb ölkələrində aparılan və müxtəlif bilik sahələrini təmsil edən mütəxəssislərin çoxçeşidli araşdırmalarını aid etmək olar. Bu qrupa daxil olan tədqiqatçılar feminizmin tarixinə və nəzəriyyəsinə, qadınların ailədə və cəmiyyətdə sosial statusuna və roluna xüsusi diqqət yetirir (K.Amin, S.de Bovuar, B.Fridan, S.Fayerstoun, C.Batter, K.Qilliqan, J.Lipovetski, Ş.Bern və başqaları), müasir sosial transformasiyalar, demokratikləşmə və yeniləşmə, qloballaşma və modernləşmə proseslərində müxtəlif aktual problemləri, o cümlədən qadınların həyat fəaliyyətində meydana çıxan yeni məqamları araşdırırlar (məsələn, D.Bell, C.Helbreyt, E.Toftler, A.Toynbi, İ.Vallersteyn, R.Robertson, G.Ritzer, V.Smart, M.Kastels, F.Fukuyama, T.Fridmen, U.Bek, E.Giddens, A.Appadurau və başqaları). Qərb tədqiqatçıları Şərqə, o cümlədən İran cəmiyyətinə daha çox müqayisə momenti kimi müraciət edir, bu regiondakı əsaslı proseslərin, o cümlədən qadınların fəaliyyətində özünü göstərən yeni məqamların hərtərəfli təhlilindən yan keçirlər.

Problemin işlənilməsinə ümumi baxış göstərir ki, bütövlükdə qadınların, o cümlədən İran qadınlarının fəaliyyətini səciyyələndirən ümumi meyllər və xüsusiyyətlər müəyyən səviyyədə öyrənilmiş, çox əhəmiyyətli mülahizələr irəli sürülmüş və əsaslandırılmış, gələcək araşdırmalar üçün sanballı elmi-nəzəri baza yaradılmışdır. Lakin ictimai həyatımıza xas olan dinamizm ayrı-ayrı cəmiyyətlərdə insanların, onların

təxminən yarısını təşkil edən qadınların fəaliyyətində yeni-yeni xüsusiyyətlərin meydana çıxmasını şərtləndirir, konkret sosioloji tədqiqat materialları əsasında həmin xüsusiyyətlərin tədqiqini aktuallaşdırır. Zənnimizcə, hazırkı dissertasiya işi həmin istiqamətdə müəyyən elmi məna kəsb edən təşəbbüslərdən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini İran qadınları, predmetini isə konkret sosioloji tədqiqat materialları əsasında onların sosial fəallığının artmasına xas olan dinamikanın təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir İran cəmiyyətinin sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında qadınların sosial fəallığının dinamikasını izləmək və bu dinamikanın artmasına təsir göstərən amillər kompleksinin sosioloji təhlilini aparmaqdan ibarətdir. Dissertasiyada qarşıya qoyulan bu məqsəd aşağıdakı konkret vəzifələrin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- sosial fəallıq anlayışını dəqiqləşdirməyə səy göstərmək;
- müasir İran cəmiyyətində qadınların sosial fəallığını yüksəltməyin zəruriliyini və əhəmiyyətini əsaslandırmaq, bu kontekstdə sosial fəallığa, o cümlədən qadınların sosial fəallığına dair müxtəlif nəzəriyyə və konsepsiyaları təhlil etmək;
- qadınların real proseslərdə əldə etdikləri statusları və rolları sosial ədalət və tərəqqi müstəvisində nəzərdən keçirmək;
- qadınların sosial fəallığını sosial-tarixi aspektdə araşdırmaq, aparıcı meyllərə uyğun olaraq müvafiq ümumiləşdirmələr aparmaq;
- İran İslam Respublikasında qadınların sosial fəallığına təsir göstərən başlıca amilləri müəyyənləşdirmək, onların müqayisəli təhlilini vermək;
- konkret sosioloji tədqiqat materialları əsasında İranda qadınların dövlət və cəmiyyət işlərində fəallığının vəziyyətini araşdırmaq, onu artmağa kömək edən vasitələri təhlil etmək və bu istiqamətdə konkret təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onun predmetindən, məqsəd və vəzifələrindən irəli gəlir və konkret olaraq aşağıdakı müddələrdə ifadə olunur:

- tədqiqatın baza anlayışları (fəaliyyət, fəallıq, sosial fəallıq) barəsindəki müxtəlif mövqelər müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, onlara əsaslandırılmış müəllif münasibəti bildirilmiş, konkret sosioloji tədqiqat metodlarını tətbiq etməklə müasir İran cəmiyyətində qadınların dövlət və cəmiyyət işlərində iştirakçılığı baxımından mövcud sosial ehtiyatları obyektiv qiymətləndirməyə və onlardan səmərəli istifadəni əsaslandırmağa cəhd göstərilmişdir;

- qadınların sosial fəallığını tənzimləmək və daha rəasional istiqamətlərdə artırmaq müstəvisində iki qonşu ölkənin – İranın və Azərbaycanın bir sıra sosial göstəriciləri müqayisə olunmuş və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmış, bu halda qadınların sosial fəallıq səviyyəsinin yüksəldilməsi təbii-tarixi zərurət kimi əsaslandırılmış, bu prosesin ziddiyyətli məqamları, habelə həmin məqamları şərtləndirən obyektiv və subyektiv amillər təhlil edilmişdir;

- anket sorğusu vasitəsilə problemin müxtəlif məqamları öyrənilmiş, əldə edilmiş nəticələr həm İranda, həm də xarici ölkələrdə aparılmış anoloji sorğuların nəticələri ilə müqayisə olunmuş, ümumi və spesifik cəhətlər müəyyənəşdirilmişdir;

- aparılmış sorğunun nəticələri əsasında qadınların sosial fəallığını yüksəltməyə, bu fəallığın daha dolğun və konkret məzmun kəsb etməsinə kömək edən təkliflər, tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır; həmin təklif və tövsiyələrin əsas qismi İran İslam Respublikasında qadınlarla iş aparan müxtəlif təşkilatlara təqdim olunmuşdur.

Tədqiqatn hipotezləri. Əldə edilmiş ilkin materialların təhlili aşağıdakı hipotezləri irəli sürməyə imkan vermişdir:

- qadınların sosial fəallığı onların fəaliyyətinin xüsusi, spesifik vəziyyətini səciyyələndirir, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində konkret sosial qruplarda və fərdlərdə fərqli səviyyədə təzahür edir. Bu fəallığın dinamikası müasir İran cəmiyyətinin öz təkmilləşmə imkanlarını nə dərəcədə reallaşdırması, qadınların və kişilərin hüquqi və faktiki bərabərliyini təmin etmək istiqamətində qloballaşma çağırışlarına cavab olaraq adekvat yollar və vasitələr seçməsi ilə bilavasitə bağlıdır;

- kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyyətli proses olan sosial fəallığın təzahürlərinə müxtəlif amillər təsir göstərir. Bu amillər sırasında təhsil və mədəniyyət səviyyəsi, peşə-ixtisas, məşğulluq, iş təcrübəsi, sosial-ərazi birliyinə mənsubluq, ailə vəziyyəti, qərarlaşmış adət və ənənələr, aylıq gəlirlər kimi parametrlər daha önəmlidir.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyada müasir İran cəmiyyətində qadınların sosial fəallığının dinamikasının sosioloji təhlili zamanı mövzu ilə bağlı tədqiqatçıların və klassik filosofların, sosioloqların tədqiqatlarının nəticələrindən nəzəri-metodoloji əsas kimi istifadə edilmişdir. Tədqiqatın hazırlanmasında sistemli yanaşma, abstraktlaşdırma, abstraktdan konkretə yüksəlmə, ümumiləşdirmə və s. kimi metodlardan, habelə təfəkkürün rəasional əməliyyatlarından (izahat, təsnifat, qruplaşdırma) istifadə olunmuşdur.

Empirik məlumatların toplanılmasında müşahidə, fərdi müsahibə, anket sorğusu, sənədlərin təhlili kimi metodlara istinad edilmişdir. Anket

sorğusu zamanı Ərdəbil əyalətində yaşayan 18 yaş və ondan yuxarı yaşda olan qadınlar tədqiq olunmuşdur. Bu əyalətdə həmin qadınların sayı 2010-cu ilin məlumatına görə 456.973 nəfərdir. Anket sorğusu ilə Ərdəbil əyalətinin üç şəhərində – Meşkinşəhr, Parsabad və Ərdəbildə təsadüfi seçmə yolu ilə 409 nəfər qadın əhatə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın əsas müddəa və nəticələrindən qadınların sosial fəallığına dair daha konkret istiqamətlərdə analoji elmi araşdırmalarda istifadə oluna bilər. İşin praktik əhəmiyyəti aşağıdakı məqamlarda özünü göstərir:

a) İranın Ərdəbil ostanında və digər ostanlarda qadınların sosial fəallığının yüksəldilməsi baxımından sosial imkanların öyrənilməsində və gerçəkləşdirilməsində;

b) İran İslam Respublikasında qadınlarla müxtəlif istiqamətlərdə iş aparan təşkilatların idarəetmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində və daha konkret məzmun kəsb etməsində;

c) sosiologiya, sosial fəlsəfə, etika, genderə giriş və s. fənlərin tədrisində, ixtisas kurslarının, buraxılış işlərinin, referatların, dərslərlərin, dərslər vəsaitlərinin və metodik göstərişlərin, ensiklopedik nəşrlərin və s. hazırlanmasında;

ç) kütləvi informasiya vasitələrində qadınların həyat və fəaliyyətinə dair müxtəlif verilişlərin, proqramların, rubrikaların və s. hazırlanmasında.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmiş və həmin kafedranın iclasında müzakirə olunaraq müdafiə tövsiyə edilmişdir. İşin məzmunu müəllifin çap etdirdiyi 8 elmi məqalədə (o cümlədən 3-ü xaricdə), habelə respublika və beynəlxalq səviyyəli konfranslarda (2010-cu və 2011-ci illər) etdiyi çıxışlarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

«**Giriş**»də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun işlənilmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, hipotezləri, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, işin aprobasiyası və strukturu barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın «**Qadınların sosial fəallığı inkişaf prosesinin mühüm tərkib hissəsi kimi**» adlanan birinci fəslı iki yarımfəsilədən ibarətdir. Bu fəslin «**Cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni**

inkişafında qadınların rolu» adlı birinci yarımfaslında ictimai həyatın müxtəlif sahələrində qadınların çoxcəhətli fəaliyyəti, onların real və potensial işçi qüvvəsi kimi tərəqqi prosesinə təsir imkanları nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, davamlı inkişaf cəmiyyət üzvlərinin elmi əsaslarda istiqamətləndirilmiş sosial fəallığı olmadan mümkün deyildir. Fəallıq sosial məkan və qrup mövqelərində fərdin şüurlu surətdə göstərdiyi reaksiyanın bir növüdür. Bu, əslində real insani tələbatdır və fərdin fitri xüsusiyyətlərini məcmu halında hərəkətə gətirə bilər. Sosial fəallıq insanı haqq, məsuliyyət sahibi kimi formalaşdırır, onun öhdəsinə müəyyən vəzifələr qoyur, onu bir növ istiqamətləndirir. Beləliklə, fəallıq tələbatı ifadə edən bir haqqdır və bütün insanlar ayrı-seçkilik olmadan özlərinin bu tələbatını həyatın müxtəlif sahələrində ən münasib formada reallaşdırmağa səy göstərməlidirlər. Əslində «insan istər ilk təşəkkülü ilə əvvəl istərsə də tarixi prosesin gedişində bütün insani keyfiyyətlərin saxlanılması və inkişafı üçün məhz fəaliyyətə borcludur».¹ Fəallığı şərtləndirən əsas düşüncə insanların - kişilərin və qadınların bərabər olması fikrinin qəbul edilməsidir.

Müasir dövrdə fəallıq siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni proseslərə insanların qovuşması üçün mühüm vasitə kimi qeyd edilməklə onların həyatına birbaşa təsir göstərir. Vətəndaşlar bu proseslərin bir qisminə birbaşa nəzarət edə bilər, digər qisminə isə onların bilavasitə və cüzi nəzarət edə bilmələri mümkündür. Fəallıq anlayışının əsas mənası bundan ibarətdir ki, vətəndaşlar dövlət və cəmiyyət işlərinin yerinə yetirilməsinə və inkişafa cavabdeh şəxslər kimi çıxış etsinlər. Buna görə də bir tərəfdən bəşəriyyətin təxminən yarısını təşkil edən qadınların sosial-siyasi hüquqlarına diqqət yetirmək, digər tərəfdən isə həmin hüquqların təmin edilməsinə, onların gizli qalan potensial istedadlarının üzə çıxarılmasına şərait yaratmaq və onların bir sosial qrup kimi tarixi prosesdə öhdələrinə düşən məsuliyyətli vəzifələrin həyata keçirilməsinə kömək göstərmək olduqca vacibdir.²

İstənilən ölkənin inkişaf etməsinin mühüm meyarlarından biri qadınların həmin ölkədə malik olduğu sosial status, oynadığı rol və sosial fəallığıdır. Qadınların cəmiyyətdə və dövlət işlərində iştirak səviyyəsi ilə sosial rifah və adambaşına düşən gəlir arasında birbaşa əlaqə vardır. Elə buna görə də qadınların potensialından sosial-siyasi,

¹ Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. Bakı: «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1997, s.443.

² - محسنی تبریزی، علیرضا و قاضی طباطبائی، محمود و مرجایی، سید هادی، نظریه ها و مبانی نظری مشارکت سیاسی زنان، ریحانه، 10، نشر مرکز امور مشارکت زنان، تهران، 1384، ص.444.

iqtisadi və mədəni sahələrdə yetərinə istifadə olunmaması davamlı inkişafı mümkünsüz edir. Qədim zamanlardan indiyə qədər əksər cəmiyyətlərdə hakim olan adət-ənənələrə görə, qadın əsasən ana və həyat yoldaşı olmaq funksiyasını yerinə yetirmiş, onun evdən kənarda hər hansı bir fəaliyyət müqabilində məsuliyyət daşması isə evdarlıq məsuliyyəti ilə müqayisədə ikinci dərəcəli olmuşdur.³

Qadının cəmiyyətdə hansı mövqe tutması onun bütün həyatı boyu ona hansı işlərin tapşırılması əsasında formalaşmışdır. Rollar davranış məqsədinin axtarış qüvvəsi hesab olunur və fərdin baxışlarının formalaşmasında və əməli fəaliyyəti prosesində ciddi məna kəsb edir. Sosial rollar sosiallaşma prosesi ərzində dəyişməz qalır.

Cəmiyyətdə fəallıq məsələlərinə qadınların baxışı onlara həvalə edilən vəzifə və rollardan təşəkkül tapır. Bu baxış həm də cəmiyyətin onlardan müvafiq gözləmələrini və ya fərdin özü barəsində olan məlumatları əks etdirir. Hər bir cəmiyyətin özünəməxsus dəyərləri, fəaliyyət qaydaları və qrup təcrübəsi vardır; onların sayəsində fərddən müəyyən reaksiya və gözləmələr tələb olunur. Fərd tədricən bu gözləmələr vasitəsilə xeyli məlumat əldə edir və onlara istinadən mühakimələr yürüdür. Öz qabiliyyətindən xəbərdar olmaq prosesi digərlərinin davranışının inikası yolu ilə formalaşır. Güzgü insanın cismini göstərə bildiyi kimi, idrak da başqalarının davranışını və özünün ictimai təsvirini əks etdirə bilər. Qadınların sosial fəallıq barəsində olan baxışları gəlir səviyyəsi, yaş, təcrübə, o cümlədən iş təcrübəsi, təhsil və sosial mövqe əsasında yarana bilər.⁴

Cəmiyyətin iqtisadi, mədəni və sosial-siyasi inkişafı istiqamətində baş verən hər hansı bir dəyişiklik qadınların praktik və potensial enerjisini nəzərə almağı tələb edir. Ona görə də davamlı inkişafın əsas meyarlarından biri bu prosesdə kişi və qadınların aktiv iştirak səviyyəsi və fəaliyyət miqyasıdır. Əlbəttə, bu, bütün sahələrdə kişi və qadın arasında mütləq bərabərlik demək deyil, daha çox hər bir cəmiyyətin mədəniyyətinə uyğun olaraq həmin cəmiyyətdə qadınların aktiv iştirakı deməkdir. Bu, çox vacibdir ki, cinslərə münasibətdə namünasib ənənəvi gözləmələr, rollar və nümunələr mümkün dərəcədə azaldılsın, inkişafa gedən yolda qadınlarda olan yüksək potensialdan səmərəli istifadə olunsun.

³ - شاه منصورى ، بيتا ، جستارى در مسئله شناسى پژوهش هاى زنان ، ریحانه 3 ، نشر مركز امور مشاركت زنان ، تهران ، 1382 ، ص 209 .

⁴ عارفى ، مرضيه ، بررسى دیدگاه زنان نسبت به مشاركت اجتماعى ، ریحانه 9 ، نشر مركز امور مشاركت زنان ، تهران ، 1383 ، ص 379 .

Ümumiyyətlə, iqtisadi, mədəni və sosial sahələrdə reallaşdırılmalı olan hər hansı bir inkişaf proqramı ilk öncə qadınlardan başlamalıdır. Çünki inkişaf etməmiş bir çox ölkələrdə qadınlar cəmiyyətin çox yoxsul və geridə qalmış bir hissəsi kimi təqdim edirlər. Ona görə də elə meyarlar planlaşdırmaq lazımdır ki, onların qadınlara faydası daha çox olsun. Deməli, qadınların imkanlarını real surətdə nəzərə almayan hər hansı bir inkişaf proqramı uğursuzluqla nəticələnəcəkdir. Lakin inkişafın mahiyyətinə münasibət birmənalı deyildir. Bəzilərinə görə inkişaf sosial-iqtisadi bünövrə və əsasların yaxşılaşması nəticəsində iqtisadi vəziyyətin dəyişməsi deməkdir. Digər bir mövqedə isə inkişaf əsasən yenidənqurma kimi nəzərdən keçirilir və həmin proses üçün geniş yayılan iqtisadi və sosial meyarlar qeyd edilir. Bəziləri isə belə hesab edirlər ki, inkişaf insanların yüksəlişindən başqa bir şey deyildir. Belə bir mövqe də ifadə olunur ki, inkişaf bütün istəklərə yiyələnmək deməkdir.⁵

Nəzərdən keçirilən yarımfəsildə belə bir məqama diqqət cəlb olunur ki, ötən əsrin 80-ci illərindən elmi ədəbiyyatda «cins və inkişaf» anlayışı populyarlaşır. Bu halda təkcə qadınlara aid məsələlər dairəsi yox, bütövlükdə cəmiyyətin qadın və kişilərdən gözləmələri, onların fiziki və mənəvi-psixi bacarıqları zəminində vəzifələrin, məsuliyyətin reallaşması nəzərdə tutulur. Belə olduqda planlaşdırmanın bütün mərhələlərində inkişaf və cinslə bağlı hədəfləri müəyyənləşdirmək üçün ölkənin mövcud olan bütün imkanlarına tələbat artır. Ona görə də hədəflər dəqiqləşdirilməli, inkişafa aid yeni düşüncə və fəaliyyət stereotipləri formalaşmalı, nizamlı fəaliyyətə dəstək bütün strukturlar tərəfindən təmin edilməlidir. Başqa sözlə, real imkanlar nəzərə alınmaqla inkişaf prosesində hər iki cinsin çulğalaşmasından söhbət gedir: həyatın müxtəlif sahələrində ədalət və bərabərlik prinsipləri əsasında kişilərlə qadınların keyfiyyətli yaşam tərzini dəstəklənməlidir. Həmin prinsiplər yalnız cinslərin tələbatlarına uyğun olan, dövrün çağırışlarına cavab verən inkişaf proqramı vasitəsi ilə təmin edilə bilər. Təbii ki, bu proqramın hazırlanması və reallaşdırılması təşkilati səylərin artaralmasına, idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsinə möhtacdır. Deməli, inkişaf üzrə cins imkanlarının planlaşdırılması bütün insanlar üçün bərabər səviyyəli şərait yaratmağı və davamlı inkişafa nail olmaq istiqamətində irəliləməyi nəzərdə tutur.

Yarımfəsildə qadınların inkişafını təmin etmək baxımından əhəmiyyətli olan üç istiqamət yığcam təhlil olunur: a) təbii, sosial və

⁵ 1383 ، 9 ریحانه ، توسعه و اصلاحات ، مركز امور مشاركت زنان ، زن ، توسعه و اصلاحات ، ریحانه 9 ، 1383 ، ص 379 .

humanitar xarakterli maliyyələri səfərbər etməklə qadınların imkanlarının daha dolğun nəzərə alınması; b) inkişaf göstəricilərinə bilavasitə təsir; c) həmin göstəricilərə bilavasitə təsir.

İşdə qeyd olunur ki, fəallıq inkişaf çağırışlarına cavab vermək üçün insanların bacarıq və vərdislərini artırmaqda, onların həssaslığını yüksəltməkdə özünəməxsus rol oynayır. Sosial fəallıq milli və lokal səviyyədə qrup münasibətlərinin tənzimlənməsindən qaynaqlanır və nəticə etibarilə ümumi inkişaf prosesinə qoşulur. Məsələnin praktik tərəfinə xüsusi əhəmiyyət verən Oklinin fikrincə, fəallıq şəraitin dəyişilməsini şərtləndirən, müəyyən mənada proqnozlaşdırıla bilməyən və kəmiyyət baxımından qiymətləndirilməsi çətin olan axtarış xarakterli bir elementdir.⁶

Yarımfəsildə şəxsiyyət kimi formalaşmaq və vətəndaş kimi yetkinləşməklə, sosial ədalət və bərabərliklə sosial fəallığın qarşılıqlı əlaqə və təsirinə xüsusi diqqət yetirilir. Bir tərəfdən fəallıq həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır, digər tərəfdən qərarlaşmış mühitin dəyişilməsi cəmiyyət üzvlərinin, o cümlədən qadınların şəxsiyyətinə daha ciddi tələblər verir. Deməli, qadınlar onların həyatına, yaşam tərzinə aid olan qərarların qəbul edilməsində və reallaşdırılmasında sadəcə iştirakçı olmamalı, həm də həmin qərarlara təsir göstərmək mexanizminə yiyələnmişdirlər.

Birinci fəslin «**Qadınların fəallığı müasir sosial-siyasi nəzəriyyələr kontekstində**» adlanan **ikinci yarımfəsli**ndə qadınların sosial fəallığına dair müxtəlif nəzəri mövqelərin təhlili aparılır. Qeyd olunur ki, İran tədqiqatçıları (Təvəssoli, Mələkpur, Ülvi Təbar, Bəşiriyyə) qadınların cəmiyyət və dövlət işlərində zəif iştirakını cəmiyyətin sosial itkilərinin ən önəmli cəhəti kimi dəyərləndirir, hamı üçün ədalətin təmin olunmasını, cinslərin qabiliyyət və bacarıqlarının maksimum nəzərə alınmasını, ölkədə qarşılıqlı etimad mühitinin möhkəmləndirilməsini vacib sayırlar. Onların fikrincə, dövlət-vətəndaş və vətəndaş-vətəndaş münasibətləri elə qurulmalıdır ki, qarşılıqlı etimad güclənsin. Etimad mədəni cəmiyyət üçün münasib zəmin hazırlayır ki, onun da əsas xüsusiyyəti insanların könüllü şəkildə partiya, təşkilat, ittifaq və birliklərə daxil olmasıdır, onların qruplarda əməkdaşlıq meyillərinin artmasıdır. Bu baxımdan belə düşünmək məntiqli olar ki, mədəni birliyin güclənməsi, dövlət və vətəndaşlar arasında münasibətlərin yaxşılaşması, əlaqə, dəyər və baxışlarda ziddiyyətlərin getdikcə azalması, sosial-mədəni təşəkküllərin himayə edilməsi sosiallaşma

⁶ محسنی ، منوچهر و صالحی ، پرویز ، رضایت اجتماعی در ایران ، انتشارات آرون ، تهران ، 1382 ، ص222.

yolunda dövlət siyasətinin tərkib hissələri kimi ciddi əhəmiyyətə malikdir.⁷

İran tədqiqatçıları sosial fəallığa təsir göstərən amillər kompleksinin, onların təsiretmə istiqamətlərinin araşdırılmasına geniş yer ayırırlar. Onlar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, hər bir fərd tərəfindən fəallıq istiqamətində addım atılması o zaman baş verir ki, əvvəlcə onun məqsəd və niyyəti fəallıq üçün formalaşmış olsun və onun fəallığa kifayət qədər meylli olsun. İkincisi isə fərd üçün fəallıq imkanı hazırlanmış olsun. Bu iki amildən hər biri (fəallığın məqsəd və niyyəti, fəallıq imkanı) digər amillər kontekstində müəyyən edilir. Ona görə də qadınların fəallığına təsir göstərən müxtəlif amillər (fəallıq haqqında fərdi informasiya, fərdin fəallıq nəticələri barədə olan təəvvürləri, nəticələrdə üstün dəyərlər, şəxsi təcrübə, fərdi keyfiyyətlər və s.) ardıcıl şəkildə nəzərdən keçirilir.

Yarımfəsildə göstərilir ki, sistem nəzəriyyələri istiqamətində fəallıq quruluşun sabit və tarazlı inkişafı kimi təqdim olunur. Bu halda cəmiyyət bir çox komponentlərdən təşkil olunmuş bir sistem kimi götürülür və daim zəruri olan tarazlıq əsasında öz varlığını davam etdirir. E.Giddensə görə, quruluşun tarazlıq əsasında davam etməsi cəmiyyət üzvlərinin mövcud dəyərlər zəminində əməkdaşlığından asılıdır.

Sosial tarazlıq mövqeyində dayanan sosioloqlardan fərqli olaraq, təsir nəzəriyyəçiləri fəallığı subyektiv bir fenomen kimi dəyərləndirirlər. Bu halda fəallıq fikir, əqidə, meyl və məqsəd ifadəsi kimi təqdim olunur. Təsir yönümlü sosial fəallıq nəzəriyyələrini üç nəzəri istiqamətdə birləşdirmək olar: 1) siyasi fəallıq və yenidənqurma nümunəsi; 2) qadın inkişafda nəzəriyyələr; 3) qadına dair ənənəvi nəzəriyyələr.

Yarımfəsildə T.Parsonsun sosial davranış nəzəriyyəsində geniş formada nəzərdən keçirilən fəallıq mədəniyyətinə, Hozlilerin nümunə dəyişiklikləri kimi təqdim etdiyi işlərin bölgüsü, müvafiq istiqamətlənmə və ümumi meyl kimi parametrlərin təhlilinə, H.Smelzerin nisbi müstəqil və ixtisaslaşmış fəaliyyət barəsindəki mülahizələrinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu halda qeyd edilir ki, Qərb sosioloqları ənənəvi cəmiyyətlərdən fərqli olaraq, müasir cəmiyyətin sosial fəallıq baxımından üstünlüklərini nəzərə çarpdırırlar. Məsələn, Eyzenştad modern cəmiyyətləri geniş və açıq, daxili və xarici rəngarəngliyə malik olan ölkələr kimi təqdim edir. Almond, Riba və Pavel fəal insanın, o cümlədən qadının özünə inamının artmasını, müstəqil qərarlar vermək bacarığının, müxtəlif qurumlara təsir göstərmək imkanının güclənməsini nəzərə çarpdırırlar. Onlar ailədə müxtəlif rollar

⁷ عدالت جو، ابراہیم خلیل ، بررسی علل کاهش مشارکت مردم حوزه انتخابیه اردبیل ، نیر و نمین ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال ، 1384 ، 250 ص.

arasındakı əlaqəni tədqiq etməklə ailənin tərbiyə üslubunun və strukturunun üç tipini (zülmkar, sərbəst, inandırma) müəyyən etmişlər.

Daha sonra yarımfəsildə Enqlhartın, A.Daniel, Lernerin, M.Vaynerin, Hantinqtonun, Nelsonun, Milbratın, Qoelin, R.Dozun, S.M.Lipsetin və başqalarının qadın fəallığına dair mülahizələri təhlil olunur və qeyd edilir ki, onların mövqeləri bir-birindən nə qədər fərqlənsə də, həmin mövqələrdə bir sıra amillərin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır. Bu amillər sırasına təhsil səviyyəsinin və siyasi məlumatlılığın artması, ənənəvi və ya üstün dəyərlərin dəyişilməsi, şəxsiyyət xüsusiyyətləri, ümumi mədəniyyət səviyyəsi, fərdin ilkin yönümləri və onların necə qərarlaşması, şəxsin həyat şəraiti, keyfiyyəti və təcrübəsi, iqtisadi və sosial mövqe, sosial-ərazi birliyinə mənsubluq, sosial-siyasi mühit, cins, yaş, evlilik parametrləri və s. aid etmək olar. Lakin müxtəlif tədqiqatçılar bu amillərin təsir imkanlarını eyniləşdirmirlər. Bundan əlavə, Qərb tədqiqatçıları dünyanın müxtəlif ölkələrində apardıqları konkret sosioloji tədqiqatların nəticələrinə əsaslanmışlar ki, bu da sosial fəallıq amilləri ilə bağlı mənzərəni daha çox rəngarəng və fərqli edir.

Qadın inkişafda nəzəriyyələri inkişaf məqamlarını önə çəkməklə daha çox kişi ilə qadının sosial-iqtisadi hüququnun bərabərliyini əsas götürür və iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılmasını və xüsusən qadınların yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasını zəruri sayır. Bu nəzəriyyələr çərçivəsində liberal nəzəriyyə, neoklassik nəzəriyyə, ədalət və bərabərlik nəzəriyyəsi, habelə yoxsulluğun azaldılması nəzəriyyəsini qeyd etmək olar. İşdə həmin nəzəriyyələrin yığcam xarakteristikası verilir.

Feminizmin qadın problemlərinə münasibətdə nüfuzlu istiqamət, hərəkət və təfəkkür tərzini olmasını nəzərə alaraq, dissertasiyada onun təhlilinə, habelə sosial-psixoloji nəzəriyyələrə xüsusi yer ayrılmışdır.

İşin «**İran qadınlarının sosial fəallığının təşəkkülü və tarixi təkamülü**» adlanan **ikinci fəsl**i iki yarım fəslə əhatə edir. «**İslam inqilabına qədərki dövrdə qadınların sosial fəallığı**» adlanan **birinci yarım fəsildə** İranda qadınların sosial fəallığının nəzərə çarpacaq təzahürləri XX əsrin əvvəllərində Orta Şərqdə çox böyük təbəddülat doğuran Məşrutə hərəkatı ilə əlaqələndirilir, həmin təzahürlərin 70-ci illərin sonuna qədərki dövrdə təkamül yolu izlənilir. Belə bir fikir vurğulanır ki, Məşrutədən əvvəlki dövrdə İranda qadınların sosial-siyasi işlərdə nəzərə çarpacaq dərəcədə fəallığına nadir hallarda rast gəlinirdi.

Məşrutə dövründə meydana çıxan qadın hərəkatı öz hüquqlarını təmin etmək üçün mövcud olan bütün imkanlardan istifadə etməyə səy göstərirdi. Bu dövrdə İran qadınlarının aktiv fəaliyyəti üç müxtəlif istiqamətdə aydın hiss olunurdu: a) təhsil fəaliyyəti (məktəblərin təsis

edilməsi və s.); sosial yönümlü fəaliyyət; siyasi fəaliyyət (siyasi dərnəklərin təsis olunması və s.). Qeyd edilməlidir ki, təhsil sahəsində ilk addımlar hələ Qacarlar dövründən başlanmışdı. Həmin dövrdə təhsilin üç formasını qeyd etmək olar: evlərdə həyata keçirilən təhsil; elmi hövzələrdə (mədrəsələrdə) təhsil; aristokratlara məxsus özəl dərslərin təşkili. Lakin təhsil sahəsindəki addımlar mühafizəkarların ciddi müqaviməti ilə üzləşirdi: təsis edilən məktəblər bir çox hallarda qısa müddətdən sonra bağlanırdı. Bu çətinliklərə baxmayaraq, Məşrutə qızların, qadınların təhsilini himayə edirdi. İşdə təhsil sahəsində qadınların fəaliyyəti geniş faktlara istinadən konkret şəkildə araşdırılmışdır.

Məşrutə dövründə və sonralar nəşr edilən qəzetlər, jurnallar, bülletenlər bir tərəfdən qadınların problemlərini müzakirə etməyə, digər tərəfdən isə onların təşkilatlanmasına kömək edirdi. Ona görə də işdə qadınlara aid olan dərgilərin xeyli qismi («Elm», «Şükufə», «Qadınların dili», «Qadınların məktubu» və s.), habelə bir sıra dərnəklər («Qadınların ittifaqı», «Qadınların azadlıq dərnəyi», «Hümməti Xəvatin dərnəyi», «Vətənin hörmətli qadınlar dərnəyi», «Qadınların səadət peyki dərnəyi», «İranın vətənsəvər qadınlar dərnəyi» və s.). xüsusi olaraq araşdırılmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu dərnəklərin bəziləri bir sıra Avropa və Asiya ölkələrində fəaliyyət göstərən hüquq müdafiə təşkilatları ilə müəyyən əlaqə yarada bilmişdilər. İşdə Məşrutə İranın sosial-siyasi tarixində, habelə qadınların həyatında çox önəmli bir hadisə kimi dəyərləndirilir, çünki məhz həmin dövrdə yeniləşmənin istiqamətləri bütövlükdə müəyyənləşdirilmişdi.

Məşrutə dövründə atılan addımlar sonralar qadınların fəaliyyətində kiçik istisnalarla xeyli müasirləşmə, mədəniləşmə imkanları yaratmışdı. Bu baxımdan işdə Pəhləvilər dövründə qadınların fəaliyyəti üçün səciyyəvi olan məqamlara, o cümlədən Qərbə meyillilik məqamlarına diqqət yetirilir, yaradılan dərnək, cəmiyyət və mərkəzlərin gördükləri işlərin təhlili verilir.

İkinci fəslin «**İslam inqilabından sonrakı dövrdə qadınların sosial fəallığı**» adlanan **ikinci yarım fəslində** məlum dövrdə qadınların aktiv fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri və xüsusiyyətləri təhlil olunur. Bu halda aşağıdakı məqamlara xüsusi diqqət yetirilir: siyasi partiyalarda qadınlara məxsus şöbələrin yaradılması; bu, partiyalarda qadınların əvvəlki dövrlə müqayisədə daha geniş təmsil olunması; qeyri-hökumət qadın təşkilatlarının təşkili (məsələn, «İran İslam Respublikasının qadınlar cəmiyyəti»); təhsil, elm, din məsələləri ilə məşğul olan müxtəlif təşkilatların, mərkəzlərin, fondların, cəmiyyətlərin təsis edilməsi; qadınların seçki hüququnun təmin olunması və s.

Yarım fəsildə 1979-cu ildən sonrakı dövrdə ölkənin müxtəlif ostanlarında müxtəlif əhali kateqoriyalarının (şagirdlər, tələbələr, ayrı-ayrı

peşələri təmsil edən işçilər) qadınların sosial fəallıq məsələləri barədə rəy və mülahizələrini aşkara çıxaran konkret sosioloji tədqiqatların nəticələri müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Qeyd edilmişdir ki, İslam inqilabından sonrakı dövrdə qadınların təhsil, elm, səhiyyə, idarəetmə və digər sahələrdə təmsil olunmasında, onların təşəbbüskar fəaliyyətində əsaslı irəliləmə baş vermişdir. Qadın təşkilatlarının fəaliyyəti daha çoxcəhətli, əhatəli, səmərəli olmuşdur. Məsələn, qəzetlər, jurnallar və kitablar nəşri, İranda və ölkə hüduqlarından kənarda konfransların təşkili, istedadlı qız və qadınların himayə edilməsi, xeyriyyə aksiyalarının, sosial yönümlü müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi və s. bu qəbildəndir. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, qadınların sosial fəallığı müəyyən zəminə söykənir. Ənbərinin fikrincə, həmin zəminlərə sövqedici meyllər, icraedici strukturların fəaliyyəti, insanların iştirakçılığı, onların əməkdaşlıq keyfiyyəti, habelə müvafiq problemlə bağlı mülahizələr aid edilə bilər.⁸

Yeri gəlmişkən müqayisə məqamı kimi qeyd edək ki, XX əsr Azərbaycan qadınının həyatında çox əlamətdar bir dövr olmuşdur. Belə ki, qısa müddət ərzində qadınlar arasında savadsızlıq ləğv edilmiş, onların təhsil səviyyəsi kəskin surətdə artmışdır. Müxtəlif fəaliyyət sahələrində və peşələrdə onlar kişilərlə yanaşı layiqincə təmsil olunmuşlar. Hazırda ölkə qarşısında duran problemlərin həllində yaxından iştirak edən «Azərbaycan qadını artıq demokratik cəmiyyətin bərabərhüquqlu, fəal üzvü kimi çıxış edir».⁹

Dissertasiyanın üçüncü, sonuncu fəslı «**İranlı qadınların sosial fəallığı məsələlərinin empirik sosioloji tədqiqi**» adlanır və iki yarımfəslı ehtiva edir. «**Qadınların sosial fəallığına təsir edən amillərin sosioloji təhlili**» adlanan **birinci yarımfəsildə** müxtəlif sahələrdə və peşələrdə çalışam qadınların fəallıq səviyyəsinin aşağı olması səbəbləri araşdırılır və qeyd edilir ki, həmin səbəblərin müəyyənləşdirilməsi indiki inkişaf mərhələsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllifin fikrincə, iş bölgüsündə cins amilinin nəzərə alınması daha çox cəmiyyətin yaratdığı xüsusiyyətdir. Təsədüfi deyildir ki, onların ümumilikdə azgəlirli olan, çox da perspektivli olmayan, sadə işlərdə çalışırlar. İşdə həmin fərqlilik bir neçə əsasə görə yığcam xülasə edilir: a) işçi qadınlara yüksək vəzifəli şəxslərin – kişilərin baxış tərzi; b) kişilərlə müqayisədə qadınların fərqli sosiallaşma prosesi; c) fərqli peşə imkanlarının məhduđgulu; ç) idarə və təşkilatlarda qərarlaşmış

⁸ عارفی ، مرضیه ، بررسی دیدگاه زنان نسبت به مشارکت اجتماعی ، ریحانه 9 ، نشر مرکز امور مشارکت زنان ، تهران ، 1383 ، 379 ص .

⁹ Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı: Bakı Un iversiteti nəşriyyatı, 2001, s.131.

hakim siyasət; d) qadınlara verilən dəstəyin yetərli olmaması.

Dissertasiyada qadınların sosial fəallığına mane olan amillər bir neçə qrupda birləşdirilmiş və müfəssəl təhlil olunmuşdur. Həmin amillər aşağıdakılardır:

- sosial amillər (bu, qadınların cəmiyyətdə yerinə yetirdiyi mövqe və rollardan qaynaqlanır);

- mədəni amillər (bu, qadınların potensial istedad və qabiliyyətləri bərsində yanlış düşüncə və inanclarla bağlıdır);

- hüquqi amillər (qadınlara aid qanunların hazırlanarkən bir sıra hallarda onların həqiqi tələbatları və çalışdıqları konkret şərait yetərinə nəzərə alınmır);

- təhsil amilləri (onların təhsilində bir sıra zəruri keyfiyyət məqamları diqqətdən kənarda qalır);

- iqtisadi amillər (qadınların fəaliyyətinin bəzi cəhətləri iqtisadi baxımdan daha ciddi tələblərlə bağlıdır);

- məişət xarakterli amillər (məişətin stabil tərəfini təşkil edən ailədə qadın əməyinə daha çox tələbat vardır).

Üçüncü fəslin **ikinci - sonuncu yarım fəslə «Ərdəbil ostanında qadınların sosial fəallığının empirik tədqiqi»** adlanır və müəllifin Ərdəbil ostanının üç şəhərində (Meşkinşəhr, Parsabad, Ərdəbil) apardığı anket sorğusunun nəticələrinin təhlilinə həsr olunur. Sorğu ilə 409 nəfər şəxs əhatə edilmiş, nəticələrin mötəbərliyini təmin etmək məqsədi ilə mütəxəssislərdən məsləhətlər alınmış, universitetlərin və tədqiqat mərkəzlərinin araşdırmalarında əvvəllər sınaqdan keçirilmiş anket sorğularından istifadə edilmiş, mövcud elmi və metodik ədəbiyyat diqqətlə öyrənilmişdir.

Aparılmış konkret sosioloji tədqiqat zamanı qadınların sosial fəallığı baxımından əhəmiyyətli olan müxtəlif xarakterli məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Həmin məsələlər sırasına bunlar aid edilə bilər: qadınların iş şəraitindən razılıq səviyyəsi; qrup fəaliyyətinə meyli; ailə qərarlarına təsiri; kütləvi idman oyunlarında, elmi, mədəni, incəsənət və s. xarakterli yarışlarda, dini mərasimlərdə iştirak səviyyəsi; kütləvi informasiya vasitələrinə münasibəti; vətəndaşlıq hüquqlarına bələdlilik səviyyəsi; müxtəlif seçkilərdə və ictimai işlərdə fəallığı; xeyriyyəçilik və himayədarlıq fəaliyyəti; məhəlli işlərdə fəallığı; valideyn dərnəklərində iştirak səviyyəsi; kinoteatrılara, teatrlara və konsertlərə getməsi; müxtəlif təhsil pillələrində, virtual aləmdə fəallığı və s.

Aparılmış anket sorğusunun nəticələri qadınların sosial fəallığı baxımından əhəmiyyətli olan bir sıra məqamlara aydınlıq gətirir. Məsələn, məlum olmuşdur ki, işləyən qadınların 37,7 %-i iş şəraitindən qətiyyənlə razı

deyil, 8,6 %-i «az», 28,9 %-i isə «müəyyən həddə» razıdır. Lakin onların qrup fəaliyyətinə olan həvəsi kifayət qədər yüksəkdir: «müəyyən həddə» həvəsi olanlar 24,9%, «çox» həvəsi olanlar 43,3%, «lap çox» həvəsi olanlar 21% təşkil edir. Qadınların ailə həyatı ilə əlaqədar qərarlara təsiri də bütövlükdə önəmlidir: 26,7 %-nin təsiri «müəyyən həddə»dir, 64,3 %-nin təsiri isə «çox» və «lap çox»dur. Onların ailə hüquqlarına və ümumi vətəndaşlıq hüquqlarına bələdlilik səviyyəsi də əsasın yetərlidir (müvafiq sürətdə ancaq 11,5 və 23,3 %-nin bələdlilik səviyyəsi qənaətbəxş deyildir). Araşdırmalar göstərir ki, İranlı qadınların kütləvi idman oyunlarında, elmi, mədəni, bədii və s. yarışlarda iştirak səviyyəsində, qəzet və jurnalları oxumasında və s. ciddi problemlər mövcuddur. Qadınların 10 %-nin ümumiyyətlə müxtəlif seçkilərdə heç bir iştirakı olmamışdır. Lakin onların radio və televiziya kimi kütləvi informasiya vasitələrinə bələdlilik və dini mərasimlərdə iştirak səviyyəsi daha yaxşı göstəricilərlə səciyyələnir (müvafiq surətdə 80,6% və 83,4%). Qadınların 54,8 %-i himayədarlıq sahəsində, 63,6 %-i isə ictimai-mədəni işlərdə heç bir fəaliyyətinin olmadığını bildirmişdir. İranlı qadınların siyasi fəallığını öyrənərkən məlum olmuşdur ki, onların təxminənə 40 %-ə qədəri (39,9 %-i) küçə yürüşlərində, 19,1 %-i isə mitinqlərdə iştirak etmişdir; heç bir siyasi fəallığının olmadığını qeyd edən qadınlar isə 10 %-dən çox (11,2 %) olmuşdur.

Araştırma zamanı bir sıra zəruri amillər diqqətdə saxlanılmışdır: qadınların yaşı, evlilik vəziyyəti, təhsili, iş təcrübəsi, sosial-ərazi mənsubiyyəti, maddi təminatı, ailədəki statusu, işləyib-ışləməməsi, adət-ənənələrə münasibəti və s. bu qəbildəndir.

Qadınların fəallığını artırmaq üçün gərək onların fəaliyyətinin ümumi və spesifik cəhətləri diqqətlə öyrənilsin, adekvat vasitələr tapılsın. Bu, sırf qadınlara aid edilən məsələ deyil (çünki bu halda onların cins baxımından şəxsiyyəti yeni çalarlar kəsb edə bilər), bütövlükdə cəmiyyətə şamil edilən məsələdir. Ona görə də aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

a) baxışların dəyişməsi və daha nizamlı olması; b) sistem və strukturların yeniləşməsi və daha müasir tələblərə cavab verməsi; c) proseslərin dəyişməsi və tənzimlənməsi.¹⁰

Beləliklə, Ərdəbil ostanında aparılmış anket sorğusu nəticəsində əldə edilmiş empirik materialların təhlili göstərir ki, İran qadınlarının həyat fəaliyyətində xeyli uğurlar olsa da, bir sıra sahələrdə ciddi problemlər hələ

¹⁰ - محمدی ، مجید ، هویت مدنی ، هویت جنسی ، ریحانه 1 ، نشر مرکز امور مشارکت زنان ، تهران ، 1381 ، 178 ص.

də qalmaqdadır. Ona görə də həmin problemlərin həlli istiqamətində mövcud sosial ehtiyatlardan yetərinə istifadə olunmalı, cəmiyyətin bütün qabaqcıl qüvvələrinin səyləri birləşdirilməlidir.

İşin «**Nəticə**» hissəsində tədqiqata yekun vurulur, başlıca qənaətlər ümumiləşdirilir, İran qadınlarının sosial fəallığının yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətli olan tövsiyələr formula edilir.

Dissertasiyanın məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əks olunmuşdur:

1. İşləyən və işləməyən qadınlar arasında cəsarətlik və özünütənzimləmənin müqayisəsi // Dünyaya baxış. Elmi, nəzəri, praktik jurnal. Bakı: 2009, №1. s.223-231.

2. Cəmiyyətin həyatında qadınların iştirak səviyyəsinin yüksəldilməsi mühüm sosial vəzifədir// Dünyaya baxış. Elmi, nəzəri, praktik jurnal. Bakı: 2010, № 1, s. 95-104.

3. Qadın rəhbərləri və ona aid olan məsələlər// Dünyaya baxış. Elmi, nəzəri, praktik jurnal. Bakı: 2010, № 2, s.11-16.

4. İranda qadınların işgüzar fəaliyyəti və onların işgüzarlığının inkişafı yolları // Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. Bakı: 2010, №1, s.203-208.

5. Гендерные проблемы женщин, участвующих в общественно-экономической сфере общества/ Теория и практика гендерных исследований в мировой науке. Материалы международной научно-практической конференции. Пенза-Ереван-Прага: 5-6 мая 2010 г, с. 88-91.

6. Влияние социального статуса женщин на формирование их личностных качеств// XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего. Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания. Пенза: 2010. вып.13, с. 10-13.

7. Социальное участие женщин в жизни современного Ирана с точки зрения цивилизационных процессов /Феномен цивилизации: сущность, типы, динамика. Материалы международной научно-практической конференции. Пенза-Баку: 15-16 марта 2011 г., с. 77-80.

8. Social participation of females in Iran // Scientific axis. Quarterly social education journal subject to international peer review. Ankara: 2011, №3, s. 104-113.

9. Effective Factors in Social Participation of Females in the Contemporary Society of Iran // İDOSİ Publications, Gahira: 2011, p.262-269.

10. Влияние экономических условий на формирование личностных качеств женщин /Социально-экономическое развитие и качество жизни: история и современность. Материалы между-

народной научно-практической конференции 10-11 мая 2011г., Пенза-Семипалатинск: 2011, с.103-106.

11. Факторы, определяющие степень социального участия женщин в жизни современного Ирана // Вестник Могилевского Государственного Университета им. А.А.Куляшова. Серия Д. Экономика, Социология, Право. Могилев: 2011, № 2(38), s.52-60.

12. Qadın rəhbərlər: reallıqlar, problemlər və perspektivlər/ Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Bakı: 2011, №2 (17), s.210-214.

Динамика возрастания социальной активности женщин в иранском обществе: социологический анализ

РЕЗЮМЕ

В современной социологии социальная активность является категорией, имеющей своеобразный смысл и содержание. Не случайно, что известные социологи и прочие исследователи считают социальную активность одной из опор общества, идущего по пути демократии. Формирование новой социально-экономической, политической и культурно-интеллектуальной ситуации, усиление тенденций глобализации, процесса урбанизации, миграция населения, развитие туризма, повышение роли средств массовой информации и т.д. - все это вместе оказывает серьезное воздействие на семью и общество, способствует изменениям во взаимоотношениях поколений и полов, в том числе на социальную активность женщин. Именно поэтому анализ, на основе материалов конкретного социологического исследования, динамики повышения социальной активности женщин в современном иранском обществе, имеющем древние национально-исторические традиции и прошедшем своеобразный путь развития, имеет важное научно- теоретическое и практическое значение.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений.

В первой главе социальная активность женщин рассматривается как существенная составная часть процесса социального развития. Здесь раскрывается роль женщин в социально-экономической, политической и культурной сферах, рассматриваются проблемы постановки и решения активности женщин в современных социально-политических теориях.

Вторая глава посвящена становлению и историческому развитию социальной активности иранских женщин. В этой главе исследуется социальная активность иранских женщин до Иранской исламской революции и после на основе конкретных социальных фактов.

В третьей главе диссертации дается анализ полученных результатов социологического исследования конкретных проявлений социальной активности женщин. Здесь внимание направлено на выявление следующих существенных моментов: а) социологический анализ факторов, оказывающих влияние на социальную активность женщин; б) анализ результатов конкретного социологического исследования, проведенного в Ардебильской провинции.

В заключении подводятся итоги исследования, обобщаются основные результаты, формируются рекомендации по дальнейшему повышению социальной активности иранских женщин.

**The dynamics of increasing of social activity of women in
contemporary Iran society: sociological analyses**

SUMMARY

Social activity in contemporary sociology is one of the main conceptions having specific meaning and context capacity. It is not by chance that well-known sociologists, other investigators considered social activity as one of the main columns of developing society on the way for democracy. Creation of new social and economical, political and cultural and intellectual situation, strengthening of globalization and urban inclination process, migration of population development of tourism and increasing of role of mass information ways and others –all of them course creation of changes in family and society and attitudes between different generations, and they seriously influence to the activity of women as well. That is why in contemporary Iran society that passing specific development way and having an ancient national and historical traditions, the dynamics of increasing of social activity of women has great practical and theoretical and scientific importance and needs analyses on the base of concrete sociological investigation materials as well.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion, the list of bibliography and additional materials.

In the first chapter the social activity of women is looked through as the structure of very important development process. And here the social and economical, political and cultural development of women and their roles in them are explained and the ways and solutions of these problems are investigated.

The second chapter is devoted to the creation of social activity and historical evolution of Iranian women. And in this chapter the social activity of women in pre and post Iranian revolution is looked through on the base of concrete social facts.

In the third chapter of the thesis the empiric sociological investigation of social activity of women in Iran and some concrete opportunities is investigated. The author concentrates his attention on two main aspects: a) the sociological analyses of factors influencing to the social activity of women: b) the commentary of results of concrete sociological investigation carried out in Ardabil province.

In the “conclusion” part the thesis is generalized. And some proposals are put forward from the point of view of increasing of social activity of Iranian women.

На правах рукописи

ФАРИБА ФАРМАН КЫЗЫ ИБРАГИМИ

**ДИНАМИКА ВОЗРАСТАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ
ЖЕНЩИН В СОВРЕМЕННОМ ИРАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ:
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

**Специальность: 6313.01 – Социальная структура, социальные
институты и процессы**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по социологии**

БАКУ-2014